

Артеменко Л.Б., Ціх Г.В.

ОЦІНКА СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

За нинішніх умов глобальної конкуренції та світових інтеграційних процесів саме якість зростання економіки, якій притаманна ефективність використання наявних ресурсів, застосування нових технологій, підвищення добробуту населення стає реальним віддзеркаленням соціально-економічного розвитку країни. Жодній країні світу не вдалося досягнути високих темпів зміцнення економіки без радикального підвищення життєвих стандартів та належних інвестицій у людський капітал. Економічне зростання, з одного боку, виступає головною метою державної політики та індикатором добробуту країни, з іншого – параметри життєвого рівня зумовлені станом економічних реалій.

Нова якість економічного зростання є закономірним процесом внутрішніх перетворень економічної системи, результатом якого стає придбання нових форм, властивостей і рис на основі накопичення економічних і соціальних складових. Зміни взаємозв'язків науки, технологій та якісного економічного зростання є однією з найважливіших характеристик «нової економіки». Більшість емпіричних дослідників спираються на моделі, в яких такі компоненти як: 1) технологічні зрушення на базі інновацій; 2) активізація інтелектуального потенціалу людини, формування висококваліфікованої робочої сили; 3) активізація соціальних чинників (збільшення тривалості життя, поліпшення освіти, скорочення бідності) – є основними детермінантами розвитку економіки та досягнення високого рівня матеріального добробуту. Проаналізуємо соціально-економічні проблеми економічного зростання в Україні саме у такому контексті, що дозволить окреслити ті аспекти, які перешкоджають такому процесу.

На початку третього тисячоліття науковці переглянули уявлення про процес економічного розвитку, з нових позицій аналізується та оцінюється взаємозв'язок економічного розвитку і економічного зростання. У провідних дослідницьких джерелах концепція економічного розвитку почала протиставлятися економічному зростанню, одночасно привносячи якісні індикатори в економічну модель і показувати значення інноваційного потенціалу, здатного в певних ситуаціях компенсувати відсутність суттєвого «економічного зростання» або навіть економічну деградацію. Проте, воно залишається незмінною та незаперечною передумовою зменшення бідності і головною метою економічного розвитку. Це категорія кількісного порядку, що відображає збільшення об'ємних показників галузей регіонів країни (обсягів виробництва у промисловості, сільському господарстві тощо), а також валового внутрішнього продукту як загалом, так і на одну особу, зокрема. Економічний розвиток – категорія якісного порядку, яка окрім зростання кінцевого продукту, включає соціальний та екологічний ефект. Тобто розвиток передбачає появи чогось нового на довгострокову перспективу функціонування економіки, коли всі параметри системи, що характеризують ринкові пропозиції реагують на зміну тих економічних індикаторів, які відображають попит (грошові доходи виробників і витрати споживачів, рівень ринкових цін). Отже, економічне зростання можна трактувати як позитивну складову економічної динаміки і як критерій економічного розвитку. При цьому не всяке економічне зростання еквівалентне його реальному зростанню: так, якщо простежується фактичне зростання, але одночасно спостерігається фізичне і моральне зношення основних фондів та зниження якості робочої сили, кваліфікації, здоров'я, рівня життя, то в довготерміновому часі такий розвиток призведе до падіння потенціалу національної економіки та її деградації.

Таким чином у широкому розумінні економічне зростання – багатофакторний процес у рамках відтворення економічної системи, що полягає в досягненні динамічних кількісних та якісних змін у добробуті та національному багатстві, розвитку економіки держави під впливом екзогенних та ендегенних факторів економічного, соціального, організаційного, структурного, інституційного характеру. Економічний розвиток – багатовимірний процес інтегрованих структурних перетворень економічної системи на інноваційній основі, що включає докорінні трансформації матеріального базису та сукупності відносин суспільного життя.

Вирішенню гострих проблем сучасності (забезпечення темпів економічного зростання, пошуку можливостей оптимізації структурних зрушень у господарських системах, ефективного використання національних ресурсів, якості економічного зростання) присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема В. Безуглої, А. Гальчинського, Б. Данилишина, Н. Лутчиної, Р. Дорнбуша, Л. Сімківа, С. Фішера, Я. Жаліло та інші.

У сучасній економічній літературі існують різні підходи до розкриття визначення категорії «економічне зростання». Одні науковці трактують його з позиції зростаючої здатності економіки до реалізації своїх виробничих можливостей, інші - як збільшення можливостей економіки задовольнити зростаючі потреби населення в товарах і послугах, треті - враховують динамізм і неперервні коливання процесу відтворення, що змінюють один одного [1, с.13].

Зарубіжні науковці, зокрема Р. Дорнбуш та С. Фішер визначають економічне зростання з позиції приросту базового макроекономічного показника – реального ВВП [2, с. 21]. Окремі дослідники, такі як В. Томас, А. Дарешвар, Д. Кауфман, пропонують оцінювати економічне зростання у контексті показників розвитку

людського потенціалу, а саме за такими критеріями, як зниження дитячої смертності, скорочення неписьменності серед дорослого населення, зростання тривалості життя [3, с. 258]. Досліджуючи парадигму характерних рис економічного зростання, О.Безугла наголошує на тому, що його можна визначити як стійке в часі, територіально збалансоване кількісне збільшення та структурно-інноваційне вдосконалення результатів виробництва у вигляді вироблених товарів і наданих послуг, що відбувається пропорційно за всіма галузями економіки та базується на оптимізації відтворювальних процесів [4, с. 163].

Відповідно до етапів розвитку економічної системи, впливу факторів та динаміки структурних змін економіки регіонів економічному зростанню можна дати різну характеристику.

В умовах індустріального способу виробництва одна частина факторів системи втрачає значення, інша – зазнає відповідної трансформації, цій стадії розвитку притаманне як екстенсивний, так і інтенсивний тип економічного зростання. У результаті раціонального використання факторів виробництва відбувається перерозподіл ресурсів в економіці, що характеризується збалансованістю й пропорційністю її структури. Структуруючими факторами в економіці виступають природний і виробничий капітал.

У постіндустріальну епоху відбувається якісна зміна праці, значно підвищуються вимоги до професійної підготовки особистості, здійснюються інвестиції у людський капітал, зростає значимість конкуренції та підприємницьких здібностей. Ця стадія розвитку економічної системи характеризується як інтенсивно – інноваційна, якій властива вища якість економічного зростання внаслідок підвищення конкурентоспроможності продукції та якості життя. У результаті використання якісно нових індикаторів структура економіки стає збалансованою, ліквідуються неефективні галузі й з'являються нові, з вищою продуктивністю і якісно новими параметрами. Структуруючими чинниками в економіці слугують виробничий і людський капітал.

Вища якість економічного зростання властива для більш зрілої стадії розвитку постіндустріального суспільства. Їй притаманне інтенсивно-інформаційне зростання, що досягається за рахунок підвищення ефективності економіки на основі інвестицій у людину як виробника й споживача всього доступного спектра матеріальних і духовних багатств. Наслідок таких змін – освіта та наука перетворюються в ключові сфери економіки, що призводить до кардинальних трансформаційних змін у національному господарстві.

Залежно від факторів, що впливають на процес економічного зростання, визначаються рівень і динаміка змін, тип економічного зростання, ефективність суспільного відтворення. Отже, зі зміною впливу чинників відбувається зміна характеру економічного зростання. В економічній літературі зустрічається різне трактування факторів економічного зростання: умови приросту ВВП; ресурси, залучені в процес виробництва; джерела економічного зростання; базові елементи потенціалу зростання. Представники різних шкіл та течій досліджували ці питання, акцентуючи увагу на впливі тих чи інших факторів на розвиток економіки протягом певних часових інтервалів і в певних просторових рамках, способах їх раціонального поєднання і пошуку нових джерел зростання.

Аналіз еволюції поглядів на систему чинників економічного зростання, існуючі підходи до їх класифікації дозволяють систематизувати та виділити такі класифікаційні ознаки типології факторів (табл.1).

Історії відомі приклади країн, які домоглися збільшення або навіть подвоєння ВВП упродовж десяти років. Динаміка країн досягалася за рахунок різних чинників: одні – шляхом видобутку й експорту енергоресурсів (ОАЕ, Саудівська Аравія), другі – внаслідок нарощування експорто-орієнтованих наукомістких галузей (Гонконг, Малайзія, Сінгапур), треті – завдяки розвитку туризму (деякі азійські країни). При цьому всі вони мали спільну характерну рису – залучення значних обсягів іноземного капіталу.

Таблиця 1

Класифікаційні ознаки типології факторів економічного зростання*

№ п/п	Класифікаційна ознака	Зміст факторів економічного зростання
	2	3
1.	Сфера виникнення	Попит – рівень цін, споживчі, державні видатки, чистий експорт. Пропозиції – кількість і якість природних та трудових ресурсів, обсяг і структура основного капіталу, рівень розвитку технологій та підприємництва. Розподіл – раціональність і повнота залучення ресурсів та ефективність їх використання, рівень податків, ступінь монополізації економіки.
2.	Сфера походження	Зовнішні (екзогенні) – знаходяться за межами даної економічної системи: динаміка населення, міграція, політичні події, зміни цін на нафту, сучасні тенденції глобалізації та концентрації капіталу, зростання ролі

		транснаціональних корпорацій, посилення спеціалізації та інтеграції. Внутрішні (ендогенні) – властиві даній економічній системі: споживання, інвестиції, людський капітал, впровадження нових технологій.
3.	Спосіб впливу на економічне зростання	Прямі – збільшення обсягу та оптимізація структури капіталу, праці, природних ресурсів, зростання підприємницьких здібностей в суспільстві, вдосконалення технологій та організації виробництва. Непрямі – стимулюють або обмежують реалізацію потенціалу: ступінь монополізації ринку, система розподілу доходів.
4.	Напрямок впливу	Позитивні (фактори, що прискорюють зростання). Негативні (фактори, що стримують зростання).
5.	Термін дії	Короткострокові – діють строком до одного року (зниження цін на ресурси, зниження ставки рефінансування). Середньострокові – діють протягом одного-п'яти років (відкриття нових родовищ, зміна потреб). Довгострокові – діють протягом тривалого періоду часу (зміна структури торгівлі і галузевої структури економіки).
6.	Тип економічного зростання	Екстенсивні – спрямовані на збільшення обсягів виробництва при незмінних техніко-технологічних і кваліфікаційних параметрах. Інтенсивні – забезпечують збільшення обсягів виробництва за рахунок підвищення ефективності використання функціонуючих ресурсів.

Продовження табл. 1

	2	3
7.	Рівень регулювання	Макрорівень (інституціональні фактори, розробка законів, норм та стандартів, економічна політика). Мезорівень (природні та кліматичні особливості регіонів, галузева структура економіки). Мікрорівень (ефективність виробництва і розподілу ресурсів на рівні підприємств, стадія його життєвого циклу, система організації управління, рівень платоспроможності і ліквідності підприємств).
8.	Ступінь змінності в рамках даного типу та рівня господарства	Умовно-постійні – природно-кліматичні ресурси, стан основних засобів, структура економіки. Змінні – політичний лад, законодавча сфера, система оподаткування.
9.	Сфера прояву	Економічні (виробництва, сукупного попиту, зовнішньо-економічні). Неекономічні (соціальні, географічні, військово-політичні, екологічні, культурні, психологічні).
10.	Рівень охоплення	Інтегральні – фактори, які впливають одночасно на декілька параметрів економічного зростання. Селективні – фактори, які впливають на один параметр економічного зростання.

*Примітка. Узагальнено автором за результатами проведених досліджень [5, с.121; 6, с.165].

На межі XXI століття в науковій літературі виникають проблемні дискусії стосовно розуміння змісту та наповнення економічного зростання як якісної характеристики. Постановка такої проблеми багатоаспектна, вона включає необхідність аналізу факторів та джерел наповнення, динаміку, соціальну результативність, державну політику, спрямовану на його забезпечення.

У сучасних наукових дослідженнях відбулася переоцінка чинників економічного зростання, опубліковано низку якісно нових теоретичних моделей, у яких науково-технічний прогрес виступає в ролі одного з провідних факторів економічного зростання, обґрунтовується необхідність технологічних змін, які індукують зростання економіки на якісній і динамічній основі таких ресурсів як інформація, людський капітал та інновації. Найбільше поширення здобула ендогенна теорія зростання. Основна її ідея полягає в тому, що ендогенність технічних змін пов'язана з людським капіталом (він характеризує обсяг і дієвість знань, практичний досвід людини, її творчий потенціал, розвиток системи неперервної освіти) та державною політикою стимулювання наукових досліджень. «Нова теорія зростання» запропонована П. Ромером та Р. Лукасом пояснює механізми економічної динаміки як зростаючу суспільну віддачу, що є результатом грошових коштів, вкладених у науково-технічні нововведення та людський капітал. Мова йде про те, що сумарний ефект від таких інвестицій отримують як безпосередні учасники процесу, так і суспільство загалом. Таким чином ідентифікується принципово важливе джерело

економічного зростання – знання і професіоналізм і, відповідно, позитивно визначається економічна роль не матеріалізованих параметрів – інформаційних, інтелектуальних, мотиваційних та інших соціальних ресурсів.

Так, В.Є. Воротін серед чинників відокремлює групу факторів використання інноваційного потенціалу країни, інвестиційні та такі, які впливають на мобільність економіки, її спроможність реагувати на зміни в обсягах та структурі суспільних потреб у поточному та майбутніх періодах [7]. На думку Н. П. Лутчин, якість економічного зростання – це сукупність властивостей і ознак, що сприяють тенденції збільшення обсягу виробництва і результатів цього процесу. Щодо оцінки складових якості економічного зростання, то на думку автора, вона має здійснюватися з позиції інтересів суб'єктів мікро- та макrorівня. З цього слідує, що дослідження закономірностей якості економічного зростання на рівні регіонів повинно включати два взаємопов'язані етапи: 1) вимірювання і оцінка якості процесу зростання; 2) дослідження якості результатів з позицій задоволення суб'єктів макrorівня на території регіонів за визначений проміжок часу [8, с. 32].

Дослідження питання якості економічного зростання країн характерне для різних шкіл, напрямів та течій економічної думки, проте загальноприйнятого підходу та відображення його якимось одним показником не існує, зважаючи на багатогранність даної наукової категорії. Існують точки зору щодо визначення та оцінки його якості, які враховують один із параметрів: оцінка якості та конкурентоспроможності кінцевої продукції, якості використаних ресурсів, через призму затрат та результатів відтворювального процесу, врахування соціальних параметрів. Такі підходи враховують одну із характеристик – технологічну, структурну, соціальну, що не дає повної уяви про глибину змісту даного явища. Для повноти і комплексності відображення необхідна цілісна система індикаторів виміру, яка повинна бути представлена інтегральним показником у якості вектору техніко-економічної та соціальної ефективності. Ключовою сентенцією у цьому контексті можна вважати твердження, що якість зростання визначається структурними та інституціональними зрушеннями в економіці в руслі загальносвітової практики і в центрі такої парадигми стоїть людська особистість із притаманними їй потребами та інтересами.

Взаємозв'язки між зростанням ВВП та зміною параметрів людського розвитку було викладено у дослідженні американського вченого В. Істерлі «Життя протягом зростання» (1999 р.). У роботі проаналізовано 81 індикатор людського розвитку і виявлено, що менше десятої частини з них покращується внаслідок економічного зростання. Така ж їх частка має тенденцію до погіршення, а досить значна кількість взагалі не демонструє якогось значного взаємозв'язку із динамікою ВВП на душу населення [9].

У сучасних умовах визначальним чинником радикальних інноваційних зрушень у світовій економіці є інвестиції в людський капітал. Інноваційні процеси змінюють технологію, завдяки використанню в якості прямої продуктивної сили головну особливість людини – спроможність генерувати нові знання. Так, Нобелівський лауреат Р. Лукас у праці «Механізм економічного розвитку» (1988 р.) стверджував, що людський капітал виступає окремим фактором економічного зростання, його акумулювання та ефективне використання є передумовою підвищення життєвих стандартів [10].

Одним із найбільш поширених підходів до оцінювання якості економічного зростання є метод, розроблений у рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй. Дана методика передбачає розрахунок індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП) на основі трьох компонентних показників:

Індекс валового національного доходу: оцінка гідного рівня життя, вимірюваний величиною ВВП на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС);

Індекс освіти: доступ до освіти, вимірюваний середньою очікуваною тривалістю навчання дітей шкільного віку та середньою тривалістю навчання дорослого населення;

Індекс очікуваної тривалості життя: оцінка здоров'я та довголіття, вимірювані показником середньої очікуваної тривалості життя.

З 2010 р. експерти ООН розраховують також оновлений варіант ІРЛП із врахуванням чинника нерівності в розподілі доходів у країні, скоригований на нерівність (ІРЛПН), який свідчить про такий рівень ІРЛП, який був би досягнутий кожним членом суспільства за умови рівномірного розподілу благ [11].

Особливо значущої ваги та необхідності забезпечення якісного економічного зростання набувають в Україні, адже національна економіка за всі роки незалежності не лише не відновила свій виробничий потенціал, а й значно втратила ті ознаки соціальної держави, які були притаманні їй за радянських часів. Деформаційні процеси у структурі споживання, мотивацій, соціальній сфері залишаються нерозв'язаними. Внаслідок чого виникає необхідність формування цілісного макроекономічного бачення, що обумовлює актуальність дослідження основних структурних трансформацій, їх суперечностей та проблем у контексті пошуку шляхів формування надійної бази забезпечення позитивної економічної динаміки.

Проаналізуємо стан якості економічного розвитку в Україні за світовими критеріями і показниками, щоб пересвідчитись, що існуюча модель є деградаційною і неспроможна вирішити таку задачу, а тому потребує кардинальних змін.

У 2014 році країна посіла 83 місце з 187 країн за критеріями індексу розвитку людського потенціалу в компанії таких країн, як Перу та Беліз і, у порівнянні з попереднім роком, опустилася на п'ять сходинок.

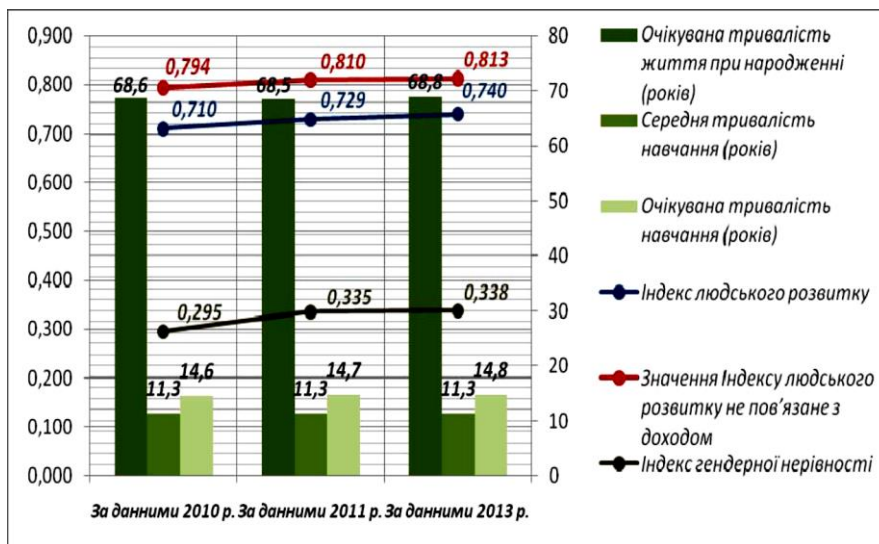

Рис. 1. Аналіз динаміки показників людського розвитку в період з 2010 по 2013 рр. [12, с.162]

Втрата Україною позицій у рейтингу при збереженні тенденцій до підвищення абсолютного значення індексу людського розвитку частково пояснюється включенням до списку країн, щодо яких раніше розрахунки не проводилися (зокрема таких, як Гренада, Ліван Куба, Сейшельські острови, Сент-Кітс), та частково – вищими темпами зростання цих показників у країнах з високим рівнем людського розвитку (таких як Грузія, Венесуела, Перу, Іран).

Як видно (рис.1) індекс людського розвитку в Україні поступово зростав, склавши 0,729 у 2011 році та 0,740 у 2013 році. Проте такий процес обумовлений чинниками, які не пов'язані із зміною доходу, а за рахунок незначного підвищення середньої очікуваної тривалості життя та тривалості навчання. Водночас, протягом останніх років спостерігається зменшення ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності), згортання економічної активності населення, збільшення гендерної нерівності в суспільстві. Варто також зазначити, що зростання абсолютного значення індексу людського розвитку в Україні супроводжувалося одночасним падінням рейтингу країни за цим показником на міжнародній арені. Загалом, динаміка значення ІЛР України за період з 1990 до 2013 рр. свідчить про його зростання з 0,705 до 0,734, або приблизно на 0,15% щорічно. Моніторинг динаміки України за кожним із показників ІЛР на протязі цього періоду показує, що очікувана тривалість життя при народженні зменшилася на 0,8 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року [13].

Для характеристики України в регіональному розрізі з позиції людського розвитку використовують такі показники, як: чисельність та середній вік населення в регіоні, статеві-віковий склад, стаж працюючих, кон'юнктура ринку праці. Інститут демографії та соціальних досліджень Національної академії наук у співпраці із фахівцями Державної служби статистики розробили методика, яка передбачає розрахунок інтегрального індексу людського розвитку. Національна методика обчислення індексу людського розвитку має ряд переваг у порівнянні з міжнародною. По-перше, вона включає до розрахунків такі важливі індикатори як стан соціального середовища, розвиток ринку праці, демографічну ситуацію, умови проживання населення, що є беззаперечним відображенням рівня задоволення важливих матеріальних та духовних потреб людини. По-друге, оцінка матеріального добробуту чутливіша до нерівномірності й диспропорцій між різними групами верст населення, що впливає як на якість життя окремих людей, так і на рівень розвитку країни в цілому. По-третє, передбачає включення індикатора екологічного стану, тобто враховує глобальні виклики. Проте, розрахунок індексу людського розвитку дозволяє оцінити лише досягнутий рівень добробуту людей на конкретний момент часу і не враховує ряд параметрів, що обмежують можливості розвитку наступних поколінь. У контексті індексу людського розвитку в Україні яскраво виражені регіональні асиметрії за економічним потенціалом територій, екологічною ситуацією; загрозливою є диференціація населення за рівнем доступності матеріальних та духовних благ. Така розбіжність розвитку породжує тенденції, що є потенційним джерелом економічної та соціальної нестабільності в країні, стимулює соціальне розшарування та маргіналізацію суспільства. Тому нерівномірність розвитку регіонів, територіальна поляризація потребують розроблення заходів щодо їх усунення та створення тотожних рівнів якості життя населення.

Ідеальна сучасна держава, на думку експертів ООН, - та, в якій людина в середньому живе 83 роки, дитина навчається щонайменше 20 років, що дозволило б такій віртуальній країні мати ІЛР на рівні одиниці. Проте, всього шість національних світових економік демонструють близький рівень індексу за останні п'ять років: рівень не нижче 0,9 ІЛР характерний для Австралії, Нідерландів, Німеччини, Швейцарії та США.

У минулому році Україна за даними Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) зайняла 31 позицію серед 124 країн світу за рейтинговою оцінкою розвитку людського капіталу. Сильні позиції нашої країни пов'язані з освітнім напрямком. Зокрема, 100% населення України здобуває початкову освіту, що забезпечує нам у всіх вікових групах світову першість за цією складовою. У той же час, наша держава значно відстає за параметрами, що характеризують процес реалізації людського капіталу. Рівень інвестування компаній у навчання, підвищення кваліфікації співробітників низький, про що свідчить 82 позиція в рейтингу. Суттєве відставання простежується і за очікуваною тривалістю здорового життя: в українців після 65 років здорове, активне і продуктивне життя відсутнє. Під здоровим життям розуміється здатність людини продовжувати працювати фізично і розумово. Для прикладу, у Фінляндії воно становить – 71, у США – 70 років [14]. Тому стає зрозумілим, що за умови збереження сучасного стану економіки, охорони здоров'я, медицини – наша країна, географічно знаходячись у Європі, надалі поступатиметься у світових рейтингах менш розвиненим країнам світу.

За часи незалежності України в економічному розвитку простежуються і динамічні процеси. Так, за період 2000 – 2008 рр. в країні відбувалося зростання ВВП як екстенсивним, так і інтенсивним шляхом. Реальні темпи зростання були вищі у 3 рази (в середньому 6,9%), порівняно з такими потужними країнами світу як США – 2,3%, Японія – 1,4%, ЄС – 2,2% [15, с.33]. Основними джерелами економічного зростання у цей період можна назвати такі фактори, як підвищення внутрішнього попиту на товари і послуги за рахунок збільшення реальних доходів населення, розширення експортних ринків, нарощення обсягів виробництва в обробній промисловості, сільському господарстві. Активація внутрішнього споживчого попиту була забезпечена банківськими кредитами, який за період (2005 – 2008 рр.) перебрав на себе функції головного рушія зростання ВВП та забезпечував левову частку приросту валової доданої вартості. Тобто такі результати підтверджують незначний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів, слабку диверсифікацію та існування значних диспропорцій. Динаміка розвитку України не супроводжувалася суттєвими якісними структурними змінами в регіонах, прискорювався рух до статусу сировинної держави та залишалися у стані стагнації деякі регіони. Тому досягнутий результат кількісного зростання ВВП свідчить про примітивізацію економіки і не може розглядатися як реальні позитивні зрушення в економіці, які здатні створити економічне підґрунтя для забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку.

На нинішній час економіка України перебуває в кризовому стані – у так званому процесі стагфляції, що одночасно характеризується стагнацією виробництва та інфляцією, невирішеними залишаються системні суперечності. Падіння обсягів виробництва за останні роки пояснюється зменшенням попиту, що викликане падінням рівня купівельної спроможності населення. Стрімка інфляція на тлі глибокої девальвації гривні сильно знизила доходи населення, а, відповідно, і обсяги роздрібною торгівлі, інвестиції домогосподарств, що негативно позначилося на макроекономічних показниках. Продуктивність української економіки залишається вкрай низькою: загальний обсяг ВВП та питома його величина в розрахунку на душу населення поки не досягли до кризового рівня 1990 р.

За даними 2015 року ВВП на душу населення становить близько \$2 тис. Водночас, наприклад, у Нігерії цей показник складає \$2,2 тис., у Польщі – \$15 тис. [16]. За рівнем середньодушових доходів, Україна посідає місце регіонального аутсайдера. Серед областей України беззаперечним лідером у загальному обсязі виробництва ВВП та його частці є м. Київ – 275,6 млрд. дол. (18,9% від загального обсягу ВВП країни). Вагомі результати демонстрували Донецька – 170,7 млрд. дол. (11,7%) та Дніпропетровська (147,9 млрд. грн.) області. Наприкінці списку - Волинська – 20,0 млрд. грн. (1,4%), Тернопільська – 17,9 млрд. грн. (1,2%) і Чернівецька – 13,1 млрд. грн. (0,9%) області [17].

Значний вплив на забезпечення якісного економічного зростання в Україні та формування належних соціальних стандартів життя населення здійснює чинник поширення бідності в країні. Людей, які живуть за межею бідності, раніше відносили до тих, хто мав грошові кошти в сумі \$1,25 на день. Нині межа бідності починається з доходів, менших \$1,9 (Світовий банк підвищив денний прожитковий мінімум), тобто прожитковий мінімум майже у 2 долари на день недоступний для 7 мільйонів громадян України.

Якщо за критерій бідності населення розглядати розмір отримуваних доходів порівняно з гарантованими державою соціальними стандартами (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата), а також частку витрат на харчування в структурі сукупних споживчих видатків, то можна впевнено констатувати про абсолютну неможливість більшості українських громадян забезпечувати високий рівень та якість свого життя. Найбільш ваговою статтею сукупних витрат українських домогосподарств становлять витрати на харчування – їх частка складає приблизно 52% (критичним індикатором частки таких видатків у міжнародній практиці вважається показник у 60%). Нині бідність перетворилася на один із найважливіших чинників формування соціальної напруги і нестабільності в суспільстві, зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я та зростання смертності, фактично стала нездоланною перепоною на шляху динамічного соціально-економічного розвитку України.

Очевидно, вкрай низькі доходи населення в Україні, порівняно із світовими країнами, негативно впливають і на інші компоненти розвитку людського капіталу, зокрема показники здоров'я нації, медичне

забезпечення, купівельну спроможність. Так, купівельна спроможність та рівень життя населення протягом 2008–2015 років зменшилась від 1,5 до 2,5 разів [18], враховуючи суттєву розбалансованість між динамікою зростання цін на продукти харчування, комунальні послуги та заробітних плат.

Залишається значною і диференціація рівня оплати праці найманих працівників різних видів економічної діяльності та регіонів. Привертає увагу те, що високі рівні заробітної плати спостерігаються у сфері надання послуг (фінансових, транспортних, посередницьких), а не в сфері матеріального виробництва. Дані Держслужби статистики свідчать, що найвищі зарплати зафіксовано у виробництві продуктів нафтоперероблення, в сфері добування паливно-енергетичних корисних копалин та авіаперевезень, найнижчі – у працівників поштової діяльності, у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Асиметричність розподілу грошових доходів населення України має аномальний характер. Пояснюється це, насамперед, зниженням кількості людей із середнім рівнем доходів, так званий «середній» клас, в якому перебували такі професійні групи населення, як інженери, лікарі, вчителі, науковці. Вони відігравали стабілізаційну роль у суспільстві, а нині опинилися в категорії «нових бідних», що свідчить про неспроможність заробітної плати бути надійною основою відтворення населення України.

Одним зі статистичних інструментів, що дають змогу виміряти ступінь рівності суспільства з погляду доходів, накопичених багатств є індекс Джині, який у 1912 році розробив італійський статистик Коррадо Джині. Його значення може змінюватися в межах від нуля до одиниці, де нуль означає повну рівність, а одиниця, відповідно, абсолютну нерівність. У світовій практиці він становить 0,45 – 0,5. За результатами дослідження Credit Suisse, індекс Джині для України 2013 року становив 0,90, що свідчить про наближення впритул до абсолютної нерівності. У світовому рейтингу Україну обігнала лише Росія із найвищим показником у світі – 0,93 [19].

Також спостерігається продовження тенденції зниження частки видатків державного бюджету на науку до ВВП: у 2008 та 2010 рр. - відповідно 0,47% та 0,43 %. Бюджетні витрати на науку у 2016 р. мають становити менше, ніж 0,4% загальних витрат державного бюджету України (або приблизно 0,15% ВВП) [20]. Фінансування української науки на нинішньому етапі залишається доволі проблемним питанням. З одного боку, в умовах АТО збільшуються витрати на обороноздатність держави, економічне падіння в умовах дефіцитності бюджету не дають змоги достатньою мірою фінансувати вітчизняну науку за рахунок державних коштів, з іншого – брак таких видатків може призвести до незворотних процесів, пов'язаних із неспроможністю творчої реалізації інтелектуального потенціалу та вимушеній трудовій міграції, зниженню мотиваційних стимулів до праці.

Ще одним показником, який може слугувати індикатором якості економічного зростання є індекс якості життя. Це – комплексний показник, який характеризує рівень суспільного розвитку, якого досягла країна і розраховується за визначеними критеріями. Такими критеріями є вартість життя, відпочинок і культура, економіка, інфраструктура, навколишнє середовище, свобода, здоров'я, ризик, безпека і клімат. У міжнародній статистиці середню очікувану тривалість майбутнього життя прийнято вважати комплексним показником оцінки стану здоров'я населення, що є більш надійним показником у порівнянні з показником загальної смертності. На сьогодні, за оцінками експертів, якість медичних послуг в Україні не відповідає вимогам часу. Диспропорції також виявляються в тому, що 80% медичних послуг споживає 20% найбільш забезпечених громадян, а значна частина населення взагалі не може отримати необхідну медичну допомогу. За даними «Світової статистики охорони здоров'я 2014» [21] очікувана тривалість життя населення України за період незалежності зросла тільки на один рік з 70 років до 71 року. Для порівняння, за цей же проміжок часу, у середньому в світі вона зросла на 6 років. На нашу думку, – це показник, який притаманний простому відтворенню капіталу здоров'я населення України і є проявом чинника деградації, оскільки його незмінні якісні параметри вже не відповідають вимогам цивілізаційного розвитку.

Одним із найбільш важливих чинників розвитку української економіки на 2016 р. і на більш віддалену перспективу лишатиметься військово-політичний конфлікт на Донбасі. Протягом минулого року його негативний вплив на вітчизняну економіку проявлявся в неритмічній роботі багатьох українських підприємств або їх зупинці, руйнуванні мережі господарських зв'язків, зменшенні довіри інвесторів, формуванні атмосфери невизначеності у сфері підприємницької діяльності, а також державного й місцевого управління. На тлі загальноукраїнського економічного спаду найбільше скорочення обсягів промислового виробництва у січні – жовтні 2015 р., порівняно з аналогічним періодом попереднього року, спостерігалось на підконтрольних Україні територіях Донецької (–37,7 %) і Луганської (–74,0 %) областей. Якщо ж оцінювати динаміку промислового виробництва з точки зору процесу економічного відтворення в Україні, то слід зазначити, що в минулому році відносно краще працювали ті галузі, що були орієнтовані на виробництво споживчих товарів короткострокового використання і товарів проміжного споживання.

Беручи до уваги зазначені позиції показників та індикаторів нашої держави, за методологією МВФ, Україна входить до клубу найбідніших держав (≤ 2 тис. дол. ВВП на душу населення), економіка яких розвивається за рахунок природних ресурсів та низько кваліфікованої робочої сили, а також в топ - 3 лузерів із 188 країн за темпами приросту економіки: у 2014 р. – з падінням економіки на 6,8 % - другий найгірший

результат у світі (після Лівії), у 2015 р. «мінус» - 9 % - третій найгірший результат (після Екваторіальної Гвінеї та Сієра-Ліоне) [22]. При цьому незрозумілим стає логічне пояснення падіння економіки України на 9% при скороченні промисловості більше, ніж на 20% (базової галузі економіки, які забезпечують формування ВВП) та зниженні об'ємів роздрібною торгівлі на чверть. Реальне падіння економіки компенсувалося зростанням роздрібних цін на товари та послуги і сплатою підприємствами, громадянами країни збільшеного обсягу податків і зборів, тобто ВВП штучно роздувся, що суперечить самій природі його формування та меті підрахунку. І причина таких «анти-рекордів» - не системний або імітаційний характер українських реформ.

Сучасна економіка України переживає важкий і болісний період системних змін, який супроводжується, як уже зазначалося, наростанням негативних тенденцій у соціальній сфері, погіршенням умов життя населення, різким посиленням диференціації доходів. На тлі економічної кризи в нашій країні загострилися дискусії щодо векторів розвитку економіки, шляхів подальшого вдосконалення економічних реформ, що проводяться, а також пошуку можливих локомотивів зростання. Для України забезпечення якості зростання є ключовим питанням розвитку, вирішення якого передбачає подолання надмірної соціальної диференціації, вирішення проблем бідності й зниження тривалості життя, обмеження надмірної експлуатації природного й людського потенціалів національної економіки й формування інституційного середовища, яке стимулює такий розвиток. Практика інших держав засвідчує, що при умові, спрямування структурних змін економіки на розвиток наукомістких галузей та інформаційних технологій, вони стають запорукою досягнення якісного економічного зростання. У свою чергу, новітні технології стають факторами економічної динаміки тільки за умови наявності відповідних людських ресурсів, їх знань, компетенції та професійності.

На думку А.С. Гальчинського, в сучасному світі поняття «економічний розвиток» позиціонується, в першу чергу, як розвиток сутнісних сил людини, накопичення багатства особистості, її творчого потенціалу. Найбільш принципові зміни в нинішньому економічному процесі концентруються на теренах трансформаційного процесу, а саме: перетворення соціального і людського капіталу в основний виробничий ресурс інформації та знань – в домінуючу інтелектуальну форму власності та визначальну форму багатства суспільства; першочерговості пост матеріальних потреб; домінантності творчої праці, самореалізації особистості. Тобто, мова йде про якісно новий генотип економічного розвитку [23]. Відповідно актуалізується необхідність розгляду підвищення рівня розвитку людського капіталу в якості критерія структуризації національної економіки в напрямі забезпечення її інноваційності та надання їй рис економіки знань, яка здатна генерувати багатство та удосконалювати технологічну, соціальну, інституційну структури економіки.

Еволюція економічного зростання – це трансформація адаптивного типу економічного зростання в інноваційний тип, який побудований на реалізації інноваційної структури ресурсів та факторів виробництва. Такий характер економічного зростання, з одного боку, передбачає наявність позитивної динаміки зміни ВВП на душу населення, а з іншого – формує економічні, соціальні та екологічні умови для забезпечення якісних трансформацій рівня життя та добробуту населення.

Проведений аналіз теоретичних досліджень особливостей економічного зростання дозволяє акцентувати увагу на таких його сучасних аспектах:

факторна система змінюється в сторону домінування соціальних індикаторів, які базуються на «гуманістичній» парадигмі;

визначаються нові параметри економічного зростання, що спрямовані на розвиток «індустрії добробуту», яка забезпечує високий рівень життя населення;

відбувається зміна головної мети економічного зростання, вона трансформується від «зростання заради зростання» до «зростання заради розвитку»;

змінюються чинники концепції якості економічного зростання, яка має базуватися на процесах інтенсифікації економічного розвитку регіонів, що забезпечать якісні зміни в структурі споживання, нагромадження та соціальних параметрів розвитку територій.

У процесі дослідження сутності економічного зростання з позиції якості ми дійшли висновку, що феномен економічного зростання має наступні ознаки:

характеризується структурою, чинниками і джерелами, які визначають у кінцевому підсумку його якість;
не обмежується позитивною динамікою ключових показників національних рахунків;
носить системний характер – неможливим є забезпечення економічне зростання шляхом впливу на окрему групу факторів, потребує комплексного підходу до формування і реалізації усіх напрямів економічної політики;
оцінюється за напрямами якості факторів виробництва, галузевої (секторальної) структури економічної системи, розвитку регіонів країни та соціальних стандартів.

В останні роки представниками провідних економічних шкіл та на урядовому рівні формується система умов трансформації моделі національної економіки та пошуку шляхів динамічного розвитку.

У концепції стійкого зростання (сталого розвитку), розробленою міжнародними організаціями, обґрунтовується процвітання країни в залежності від п'яти головних характеристик цього процесу, які відображають швидкозростаюче значення людського фактора, технологій (при зниженні енерго- і ресурсоемності), безперервну освіту і навчання робочої сили, її націленість на розвиток. Акцент при цьому

переноситься на професіоналізм усіх рівнів управління (уряд – фірми – законодавець – експертне співтовариство), освіта та навчання кадрів, створення інфраструктури, контроль з боку держави та громадянського суспільства.

Сучасне розуміння економічного зростання базується на підвищенні конкурентоспроможності держав та добробуту їх населення. У динаміці країн, які досягли успішних результатів, чітко простежується вагомість соціальної складової та інтелектуального капіталу. Так, для американської моделі є характерним високий рівень продуктивності праці та працезберігаючі методи виробництва і людський капітал; для німецької – соціальна політика та людський капітал; для японської – освіта, традиції та культура, людський капітал; для китайської – освіта та людський капітал.

На думку Л. Бальцеровича існують чотири детермінанти темпів економічного розвитку, а саме: стартовий рівень розвитку (на момент, від якого розпочинається відлік темпу розвитку), людський капітал (рівень освіченості та компетентності), внутрішні й зовнішні умови господарювання. Стверджує, що у відсталості країн криються деякі з пружин прискорення, що може бути актуальним для України, адже: по-перше, країна-аутсайдер може використовувати перевірені практикою інституційні та технологічні здобутки найпотужніших країн світу; по-друге, країнам-аутсайдерам притаманна застаріла економічна структура, тому виникає більше можливостей для переміщення засобів у більш продуктивні галузі; по-третє, існує диспропорція між доволі високим загальним рівнем освіченості та можливістю її застосування у конкретній економічній системі [24, с. 44].

Міжнародна організація «Oxfam» акцентує увагу на тому, що не тільки економічне зростання виступає в якості важливого джерела подолання бідності в країні, а й справедливий розподіл доходів. Підкреслює, що важелі подолання цієї проблеми знаходяться в руках уряду, а інструменти – використання ефективних методів моделей зростання [25].

Данилишин Б. вбачає застосування таких шляхів можливого розвитку вітчизняної економіки, які забезпечать динаміку:

- зростання, яке пов'язане із нарощуванням українського сільськогосподарського експорту;

- внутрішнє інвестиційне зростання (заміна зношеної інфраструктури на сучасну за рахунок залучення іноземних інвесторів могла б стати одним із драйверів економічного зростання країни, у той же час залишаються не використаними квоти від міжнародних фінансових організацій на кредитування національної економіки);

- зростання, викликане технологічними інноваціями в українській промисловості – найперспективніший напрямок, що потребує наявності наукових шкіл і технічних університетів, які працюють в Україні [26].

У підсумку, на нашу думку можна визначити основні важелі формування економіки, орієнтованої на якісне зростання:

- забезпечення розвитку людського капіталу за рахунок впровадження ефективних національних проектів у галузі охорони здоров'я, освіти, житлових проектів для населення, що надасть можливість його повноцінного відтворення як основної передумови якісного економічного зростання;

- випереджальний розвиток індустрії високих технологій, що ґрунтується на інтелектуальній і творчій праці людини, що забезпечить підвищення частки інженерно-технічних і дослідницьких працівників на фірмах, зростання престижу розумової праці;

- проведення комплексу економічних, секторальних та інституційних реформ, котрі формуватимуть надійну базу позитивної економічної динаміки, а відтак стануть фундаментом забезпечення соціальних гарантій в суспільстві;

- підтримання балансу між цілями економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, зменшення соціальної нерівності та забезпечення екологічної безпеки;

- пріоритетність досягнення соціальних цілей, запровадження гідних стандартів добробуту кожної окремої особи.

Потенціал українського зростання передбачає адекватну економічну політику уряду, завданням якої є внесення коректив у діючу модель, її націлення на забезпечення соціальної результативності розвитку, оптимізацію співвідношення інтересів на всіх рівнях господарства. Учений А. Тіффін доходить висновку, що Україна має шанс стати «економічним дивом» з щорічним зростанням ВВП у 8,5 % та його подвоєнням в розрахунку на душу населення впродовж десяти років, за умови грамотності проведення інституційної реформи [27, с.26].

Підсумовуючи вище викладене констатуємо необхідність розробки нового комплексу науково-методичних положень з макроекономічного аналізу, спрямованих на виявлення і мобілізацію резервів підвищення продуктивності праці та сукупної факторної продуктивності, що зумовлює проведення аналітичних досліджень з позицій джерел економічного зростання в Україні. Численні проблемні питання, накопичені національним господарством у попередні періоди, загострилися внаслідок військових дій та нестабільною соціально-політичною ситуацією. Необхідність сучасного макроекономічного регулювання набула доленосного значення, тому критично важливим є системне реформування економіки та виявлення тих галузей, які можуть слугувати

векторами розвитку й будуть сприятливі для бізнесу. Такі зміни дадуть поштовх економічному злету тих галузей, які вже володіють конкурентними перевагами в порівнянні з іншими, такі як сільське господарство, туризм, інформаційні технології.

Проте, динаміка економічного розвитку на перспективу має високу ступінь невизначеності та залежить від того, як розвиватиметься конфлікт на сході, і чи зможе влада за таких умов забезпечувати реалізацію реформ, поєднати процеси відтворення економічного зростання із здійсненням бажаних трансформаційних реформ.

Список використаних джерел:

1. Манцуров І.Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни: Монографія / І.Г. Манцуров - К.: КНЕУ, 2006. - 392 с.;
2. Дорнбуш Р. Макроекономіка : пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко / Р. Дорнбуш, С. Фішер. – К.: Основи, 1996. – 814 с.;
3. Якість економічного зростання: Пер. з англ. / В.Томас, М.Дайламі, А.Дарешвар Р. Лопес та ін.; Наук. ред. пер. О.Кілієвич. – К.: Основи, 2002. – 350 с.;
4. Безугла В.О. Парадигма економічного зростання в умовах відкритої економіки / В.О. Безугла // Modern trends in scientific thought development: Materials Digest of the 2nd International Scientific and Practical Conference Economic Sciences, Odessa: InPress, 2011. – P. 160-163.;
5. Магдич А.С. Типологія факторів економічного зростання: теоретико-методологічний аспект / А.С. Магдич // Європейський вектор економічного розвитку. – 2015. – № 2(19) С. 119 – 130. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnitstvo-15-16/14502.pdf>;
6. Голодова Ж.Г. Переход от факторов к потенциалу роста экономики / Ж.Г. Голодова // Российское предпринимательство. – 2008. – №. 5. – С. 163–167.;
7. Воротін В.Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій: монографія / В.Є. Воротін. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.;
8. Лутчин Н. Статистичне вивчення якості та стійкості економічного зростання: регіональний аспект / Н. Лутчин // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 129. – С. 29-32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/statistical-research-of-the-quality-and-steadiness-of-the-economic-growth-regional-aspect#ixzz47h7xOJSq>;
9. Easterly William. Life during Growth // Journal of Economic Growth. – 1999. – No. 4 (3). – Pp. 239-79.;
10. Lucas Robert E. On the Mechanics of Economic Development // Journal of Monetary Economics. – 1988. – January. – Pp. 3-42.;
11. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека // Пер. с англ. ПРОО: - М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.;
12. Іващенко Т. Ю. Індекс сталого людського розвитку: методика і практика дослідження / Т. Ю. Іващенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Випуск 118 (частина II). – С. 161 – 169.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://report.if.ua/lyudy/v-ukrayini-pogirshyvsvya-indeks-lyudskogo-potencialu/>;
14. Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/tiven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>;
15. Пирог О.В. Стратегічні перспективи економічного розвитку національної економіки України / О.В. Пирог // Бізнес інформ. – 2011. – №11. – С. 32-34.;
16. Устенко О. Дорого жити: кількість бідних в Україні зросла, попри підвищення зарплат і пенсій: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/10/12/statija/suspilstvo/doroho-zhyty-kilkist-bidnyx-v-ukrayini-zroslo-popry-pidvyshhennya-zarplat-i-pensij>;
17. Колтунович А. Регионы Украины: кто сколько производит: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vybor.ua/article/economika/regiony-ukrainy-kto-skolko-proizvodit.html>;
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/vvp-ukrayini-ta-jogo-vpliv-na-zhittya-ukrayintsiv/>;
19. Журнал «Fobres» №10, 30 жовтня 2014 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1380607-znaki-rivnosti-ukrayina-ne-zahotila-buti-shozhoynu-na-indiyu>;
20. Єгоров І. Як (і чи треба взагалі) підтримувати вітчизняну науку? 18 грудня 2015 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/science/yak-i-chi-treba-vzagal-pidtrimuvati-vitchiznyanu-nauku-html>.;
21. Worldhealthstatistics 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2014_Part3.pdf?ua=1;
22. РІА Новості Україна: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.om.ua/infografika/20150822/372547334.html>.;
23. Гальчинський А.С. Економічні бесіди: 3 листопада 2015: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.vnews.agency/exclusive/13133-ekonomichn-besdi-profesor-agalchinskiy-ekonomka-perestayе-rozumti-samu-sebe.html>;
24. Бальцерович Л. Свобода і розвиток: економія вільного ринку / Л. Бальцерович. – Львів : Бібліотека журналу "І", 2000. – 332 с.;
25. Watkins K. Growth With Equity is Good for the Poor/ K. Watkins// Oxfam Briefing Papers. – 2000. – No 7. – P. 1 – 16.;
26. Данилишин Б. Три способи змусити українську економіку зростати: Новое время, 10 травня 2016 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn/tri-sposobi-zmusiti-ukrajinsku-ekonomiku-zrostati-119475.html>;
27. Tiffin A. Ukraine: the cost of weak institutions / A. Tiffin // IMF. Working Paper. – 2006. – No. WP/06/167. – P. 1–29.

